

Profétologie. Moderně kritické zkoumání hebrejské profétie

Jiří Hoblík

Profétologie? Tohoto termínu se někdy užívá pro teorie o prorocích, jež se objevily na náboženské půdě, například v islámu či bahá'ismu. Zde však tento výraz zavádíme jako ekvivalent německého standardního označení dílčí disciplíny (někdy se též mluví o „těžisku bádání“) starozákonní biblistiky *Prophetenforschung* (doslova: „zkoumání proroků“).¹ Ta se vě-

-
- 1 K dějinám bádání srov. též literaturu, na kterou přímo neodkazují: Georg Fohrer, „Bemerkungen zum neueren Verständnis der Propheeten“, in: id., *Studien zur alttestamentlichen Prophetie (1949-1965)*, (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 99), Berlin: Walter de Gruyter 1967, 18-31; id., „Neuere Literatur zur alttestamentlichen Prophetie“, *Theologische Rundschau* 19, 1951, 277-346; id., „Neuere Literatur zur alttestamentlichen Prophetie II: Literatur von 1940-1950 (Fortsetzung)“, *Theologische Rundschau* 20, 1952, 193-271, 295-346; id., „Zehn Jahre Literatur zur alttestamentlichen Prophetie (1950-1960)“, *Theologische Rundschau* 28, 1962, 1-75, 235-297, 301-374; id., „Neue Literatur zur alttestamentlichen Prophetie (1961-1970)“, *Theologische Rundschau* 40, 1975, 337-377; id., „Fortsetzung von Neue Literatur zur alttestamentlichen Prophetie (1961-1970)“, *Theologische Rundschau* 41, 1976, 1-12; id., „Neue Literatur zur alttestamentlichen Prophetie 1961-1970: 6. Fortsetzung“, *Theologische Rundschau* 47, 1982, 205-218; Robert P. Gordon, „A Story of Two Paradigm Shifts“, in: id. (ed.), „*The Place Is Too Small for Us*“: *The Israelite Prophets in Recent Scholarship*, Winona Lake: Eisenbrauns 1995, 3-26; John H. Hayes – Frederick C. Prussner, *Old Testament Theology: Its History and Development*, Atlanta: John Knox Press 1985; Jörg Jeremias, „Grundtendenzen gegenwärtiger Prophetenforschung“, *Der evangelische Erzieher: Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 36, 1984, 6-22 = in: id., *Hosea und Amos*, (Forschungen zum Alten Testament 13), Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1996, 1-19; Dirk Kinet, „Künder des Gerichts oder Mahner zur Umkehr? Ein Literaturbericht über die neuere Prophetenforschung“, *Bibel und Kirche* 33, 1978, 98-101; Hans-Joachim Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag ³1982; James Limburg, „The Prophets in Recent Study: 1967-1977“, *Interpretation* 32, 1978, 56-68; Ludwig Markert – Günther Wanke, „Die Propheteninterpretation: Anfragen und Überlegungen“, *Kerygma und Dogma* 22, 1976, 191-220; Roy F. Melugin, „Prophetic Books and the Problem of Historical Reconstruction“, in: Stephen Breck Reid (ed.), *Prophets and Paradigms: Essays in Honor of Gene M. Tucker*, (Journal for the Study of the Old Testament, Supplements 229), Sheffield: Sheffield Academic Press 1996, 63-78; Peter Horst A. Neumann, *Das Prophetenverständnis in der deutschsprachigen Forschung seit Heinrich Ewald*, (Wege der Forschung 307), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1979; Ewa Osswald, „Aspekte neuerer Prophetenforschung“, *Theologische Literaturzeitung* 109, 1984, 641-650; Henning Graf Reventlow, *Hauptprobleme der alttestamentlichen Theologie*

nuje především hebrejské profétii, resp. prorocké literatuře Starého zákona. A odehrává se předně na teologické půdě, provázena diskusí o „biblické teologii“ (odlišované od „dogmatické“) a jejím vztahu k dějinám náboženství.² Tím však, že lze charakter odborné profétologie přiblížit pojmem „literárních dějin“, nemusí být bez zajímavosti její relevance pro religionistiku, s níž se přímo stýká spíše samovolně než systematicky. Bylo by tedy úkolem archeologickým chtít rozkrýt všechna strniště, skrze něž se profétologická cesta rozvinula.³

Předpoklady

Pro starozákonní biblistiku vše začíná a končí u zkoumání literatury, takže kvůli pochopení věci nejprve poukažme na to, že navazuje na dějiny výkladu, začínající již epochou, kdy sama biblická literatura vznikala. Profétologie coby odnož moderně kritické biblistiky je pak dosti pozdním jevem, a to i v rámci dějin novověku. Starozákonní biblistika ve víceznačném smyslu historické kritiky (původně na historický význam textu zaměřené vědecké metody), vyrůstající z převážně filologicky zaujatého novověkého zkoumání a požadavků kritického výzkumu (např. u Johna Locka), začíná u teologa křesťanského osvícenství Johanna Salomo Semlera (1725-1791), který vystoupil s postulátem dějinné podmíněnosti náboženského kánonu a irelevance kanonicity pro otázku pravdy. Dalším

im 20. Jahrhundert, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1982; Theodore H. Robinson, „Neuere Prophetenforschung“, *Theologische Rundschau. Neue Folge* 3, 1931, 75-103; John W. Rogerson, *Old Testament Criticism in the Nineteenth Century*, Philadelphia: Fortress Press 1985; Josef Scharbert, „Die Prophetische Literatur: Der Stand der Forschung“, in: Henri Cazelles (ed.), *De Mari à Qumrân: L'Ancien Testament, son milieu, ses écrits, ses relectures juives, hommage à Mgr. J. Coppens*, Gembloux – Paris: J. Duculot 1969, 58-118; Johann Michael Schmidt, „Probleme der Prophetenforschung“, *Verkiündigung und Forschung* 17, 1972, 39-81; Gene M. Tucker, „Prophecy and Prophetic Literature“, in: Douglas Knight – G. M. Tucker, *The Hebrew Bible and its Modern Interpreters*, Chico: Scholars Press 1985, 325-368; Hans Walter Wolff, „Hauptprobleme alttestamentlicher Prophetie“, *Evangelische Theologie* 15, 1955, 116-168 = in: id., *Gesammelte Studien zum Alten Testament: Neudrucke und Berichte aus dem 20. Jahrhundert*, (Theologische Bücherei 22), München: Kaiser ²1973, 206-231.

- 2 Hermann Gunkel napsal roku 1914: „Věda ji [tj. Bibli] snesla z nebes a umístila ji na zemi do středu“. Srov. Hermann Gunkel, *What Remains of the Old Testament and Other Essays*, London: George Allen and Unwin, New York: Macmillan 1928, 19.
- 3 V české literatuře není téma profétie rozhodně opomíjeno, nicméně do mezinárodní diskuse vstoupily jen práce českého starozákonníka Miloše Biče (1910-2004) ze šedesátých let 20. století a z nich zejména *Die Nachtgesichte des Scharja*, (Biblische Studien 42), Neukirchener-Verlag 1964. Svou povahou je německé profétologii nejbliže disertace Ladislava Horáka *Slovo a úděl: Jeremiáš, kapitoly 1,25-45: Překlad a výklad*, rukopis, Praha 1979.

krokem se stal požadavek emancipace biblické teologie od dogmatické teologie, který vznesl evangelický teolog Johannes Philipp Gabler (1753-1826).⁴ V důsledku toho se osamostatnila i starozákonní biblistika, což učinil skutkem Georg Lorenz Bauer (1755-1806) roku 1796 zpracováním starozákonní teologie (*Theologie des Alten Testaments*), v níž požadoval čist starozákonní náboženské ideje v duchu jejich vlastního věku, aby pak mohlo být zpřítomňováno obecně platné.

Také tu musíme upozornit na to, že počátky historicko-kritického zkoumání Starého zákona byly poznamenány filozofickou diskusí 19. století. Vcelku pochopitelně byla badatelům bližší pozice romantická či idealistická. A mimoto se projevovala i přichylnost k historismu. Proto také významným rysem raného bádání obecně byla důvěra v možnost detekovat nejvlastnější slova (*ipsissima verba*) proroků a zasazovat je do rekonstruovaného dějinného a nábožensko-dějinného kontextu.

Moderní zkoumání profétie získalo své předznamenání též u Johanna Gottfrieda Herdera (1744-1803) a jeho dvojdílného spisu *Vom Geist der Ebräischen Poesie* (O duchu hebrejské poezie, 1787-1788), kde se zájem o proroky spojuje se zaměřením na krásu jazyka a poezie a s dějinnými otázkami. Herder usiloval nejen o smíření mezi rozumem a zjevením v pohledu na náboženství, ale snažil se vydělit Bibli ze světa náboženství pro její prorocko-poetickou sílu zjevení. Nezávisle na Herderovi rozpracoval studium profétie Johann Gottfried Eichhorn (1752-1827), který udal základní směr pro celé další zkoumání svým systematickým dílem *Einleitung ins Alte Testament* (Úvod do Starého zákona, 1780-1783). Dodnes se oceňuje jeho rozlišení tzv. *Deuteroizajáš*e v rámci knihy *Izajáš* (kap. 40-66).⁵ Eichhorn měl zato, že „nadpřirozené“ skutečnosti, zmiňované v Bibli, lze vysvětlit „přirozenými“ principy a že zároveň je na ně třeba aplikovat měřítka starých časů, která byly zakryta čtenářům pohlíjejícím na starobylé stejným znakem jako na moderní literaturu.

Rozeběh

Sice již dlouho situace nazrávala k tomu, aby v prorocích přestali být spatřováni toliko mluvčí předpovědí, předpovídatelé Ježíše či připravovatelé Nového zákona, ale teprve v druhé půli 19. století se začal rozví-

4 Roku 2003 si univerzita v Jeně, kde Gabler studoval, připomněla 250. výročí jeho narození a vydala při této příležitosti sborník; srov. Karl-Wilhelm Niebuhr – Christfried Böttrich (eds.), *Johann Philipp Gabler (1753-1826) zum 250. Geburtstag*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2003.

5 Srov. Johann Gottfried Eichhorn, *Einleitung ins Alte Testament* I, (Eichhorn's kritische Schriften), Leipzig: Weidmann ³1803, 83-97.

jet obraz profétie jako veličiny *sui generis*. O to se zasloužil zejména Heinrich Georg Ewald (1803-1875), pro něhož byli proroci jako mluvčí, nikoli spisovatelé, prostředníky mezi lidmi a Jahvem, odkázanými pouze na „slovo“ a celou svou existencí vtaženými do svého poslání („úřadu“).⁶ Oproti Eichhornovu romantismu byl Ewald založen více idealisticky.⁷ Ptal se na proroka nejen jako na dějinnou postavu, ale i jako na toho, kdo dokáže probouzet k životu zárodek pravdy, který je jinak v každém člověku.⁸

Syrověji působí racionalista Abraham Kuenen (1828-1891), který se ve svém díle *De Profeten en de Profetie onder Israel* (Proroci a profétie v Izraeli, 1875) distancoval od jakékoli představy „nadpřirozeného zjevení“. Nizozemec Kuenen, a to je třeba také říci, zosobňoval výjimku potvrzující pravidlo. V 19. století a v první polovině 20. století totiž hlavní váha profétologického bádání spočívala na německé půdě, když odhlédneme právě od Kuenena a dále od Skandinávců, kteří se k debatě připojili a publikovali v němčině.

Plodem 19. století byla diferenciacie teologie Starého zákona a dějin izraelského náboženství, s níž byla koncem 19. století spojena převaha náboženských dějin. Vzhledem k nim je nutno především upozornit na historizujícího biblistu a arabistu, Ewaldova žáka Julia Wellhausena (1844-1918)⁹ a jeho dílo *Prolegomena zur Geschichte Israels* (Prolegomena k dějinám Izraele, 1883; 1. vyd. jako *Geschichte Israels*, 1878). Wellhausen s návazností na Eduarda Reusse (1804-1891),¹⁰ na jeho žáka Karla Heinricha Grafa (1815-1869) a na Abrahama Kuenena prohlášoval,

6 Heinrich Georg Ewald, *Die Propheten des Alten Bundes* I, Stuttgart: Krabbe ²1867 (¹1840), 8.

7 Srov. Ernst Kutsch, „Ewald, Heinrich Georg“, in: *Religion in der Geschichte und Gegenwart* II, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) ³1958, 79-80. Ewald se přitom vymezoval vůči Schellingovi a Hegelovi. K Ewaldově osobě dále srov. Jürgen Ebach, „Ewald, Georg Heinrich August (1803-1975)“, in: Gerhard Krause – Gerhard Müller (eds.), *Theologische Realenzyklopädie* X, Berlin: W. de Gruyter 1982, sl. 694-696; Lothar Perlt, „Heinrich Ewald: Der Gelehrte in der Politik“, in: Bernd Moeller (ed.), *Theologie in Göttingen: Eine Vorlesungsreihe*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1987, 157-212; Julius Wellhausen, „Heinrich Ewald (1901)“, in: id., *Grundrisse zum Alten Testament*, ed. Rudolf Smend, (Theologische Bücherei 27), München: Kaiser 1965, 120-138.

8 Srov. H. G. Ewald, *Die Propheten des Alten Bundes...*, 2.

9 K osobě Julia Wellhausena srov. Reinhard G. Kratz, „Wellhausen, J. (1844-1918)“, in: Gerhard Krause – Gerhard Müller (eds.), *Theologische Realenzyklopädie* XXXV, Berlin: W. de Gruyter 2003, sl. 527-536.

10 K osobě Eduarda Reusse srov. Jean Marcel Vincent, *Leben und Werk des frühen Eduard Reuss: Ein Beitrag zu den geistesgeschichtlichen Voraussetzungen der Bibelkritik im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts*, (Beiträge zur Evangelischen Theologie 106), München: Kaiser 1990.

že Tóra následovala až poté, co začali působit proroci.¹¹ Proroci, kteří přestali být považováni za vykladače Tóry, si tím zjednali vlastní profil. Jevili se nyní jako ti, kdo pracovali pro budoucnost, aby prosadili mravní řád světa a aby se zákon, který ještě nepojmenovávali, stal základem náboženství. Dobově příznačná je tu myšlenka vývoje, ale i to, že počínaje Wellhausenem byl s proroky, zanícenými pro Jahvovu spravedlnost, nadlouho spojován „etický monoteismus“. Wellhausenovi se podařilo v bádání otevřít řadu témat, která doposud setrvávají v diskusi: prorocká sociální kritika, ohlašování soudu, „poznání“ Boha, dějinnost profétie, mesianismus a eschatologie, profétie spásy či literarizace prorockého poselství.

Pro Wellhausena byli starozákonní proroci výjimečnými muži vystupujícími proti oficiálnímu náboženskému patriotismu. Tento důraz na prorockou osobnost, vzpěčující se institučnosti, dále sdíleli zejména Bernhard Duhm, o němž bude záhy řeč, Walter Eichrodt (1890-1978), Aubrey Rodway Johnson (1901-1985) či Georg Fohrer (1915-2002).

Souběžnost studia literatury i tázání na profétii jako na fenomén náboženských dějin je příznačná pro dalšího klasika kritického profétologického zkoumání Bernharda Lauarda Duhma (1847-1928),¹² který se podobně jako Wellhausen pokoušel vytvořit celkový obraz náboženství starého Izraele. Duhm sám zdůrazňoval perspektivu proroků, „Božích vyslanců“, a jejich řeči jako zásadní prvek hebrejského náboženství. Vehementně popřel, že by prorokování spočívalo v předpovídání budoucnosti, a v distanci vůči supranaturalistické dogmatice žádal vykládat profétii přímo z prorockých textů a jako zvláštní fenomén zejména královské doby: proroci jako svobodní „muži věčně nového“¹³ usilující náboženství osvobodit od vnějšího kultu. Profétie se Duhmovi stala životním tématem. Jako průkopník nové fáze literární kritiky se proslavil rovněž svým komentářem ke knize *Izajáš* (1892), v němž poukázal na důležitost metriky pro textovou kritiku; epochálního rázu bylo však jeho rozlišení Písní o Hospodinově služebníkovi jako mladších výtvorů a odlišení kap. 56-66 („Tritoizajáše“) jako pozdní součásti knihy *Izajáš*. Evolucionisticky zní Duhmovo rozlišení tří fází dějin náboženství Izraele na „možjíšství“, „profétismus“ a „židovství“. Které fázi Duhm přikládá největší váhu, netřeba zdůrazňovat. Nicméně nelze opominout ani impuls, který Duhm poskytl svými úvahami o vizi a extázi a který napomohl adaptaci nábožensko-psychologického zájmu na půdě starozákonního zkoumání.

11 Srov. Julius Wellhausen, *Prolegomena zur Geschichte Israels*, Berlin: Georg Reimer 1886, 417.

12 K reflexi Duhmova pochopení profétie srov. H. Graf Reventlow, „Die Prophetie im Urteil Bernhard Duhms“, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 85, 1988, 259-274.

13 Bernhard Duhm, *Theologie der Propheten als Grundlage für die innere Entwicklungsgeschichte der israelitischen Religion*, Bonn: Adolph Marcus 1875, 8.

Formování

Religionistika se konstituovala paralelně k historicko-kritickému zkoumání Starého zákona, a tak nové přístupy ke Starému zákonu začaly analogicky vůči ní otevírat dějiny náboženství, sociologie náboženství a psychologie náboženství, které se odrážejí i v profétologii.

Začneme tím nejméně výrazným vlivem: Nábožensko-psychologicky otázku profétie nastolil již zakladatel moderní psychologie Wilhelm Wundt (1832-1920), který se zajímal o rozlišení struktur psýché, o vliv extáze na duševní stavy a o rozlišení vize, snu a halucinace. Odmítl ovšem odvozovat profétii čistě jen z těchto stavů, protože jsou pro ni ještě předtím nezbytné pohnutky náboženské a mravní. Wundtův vliv se očividně odrazil v jednom z velkých děl starší moderní profétologie, v monografii Gustava Hölschera (1877-1955) *Profeten: Untersuchungen zur Religionsgeschichte Israels* (Proroci: Zkoumání k dějinám náboženství Izraele, 1914). Hölscher se ovšem chtěl především věnovat dějinám náboženství, rozpracování nábožensko-dějinného srovnání. A vzhledem k tomu, že otázka dějin náboženství byla v té době zejména otázkou genetickou, spojoval s počáteční hebrejskou profétii – podobně jako již předtím Kuenen a Wellhausen, později pak Rudolf Smend (1882-1975) a Alfred Jepsen (1900-1979) – převzetí kanaánské extatické profétie po obsazení země Izraelem. S tím souviselo též nastolení otázky kultické profétie a prorocké inspirace, již se věnovala i skandinávská škola.

Do blízkosti těchto tázání náleží i ve srovnání s předchozími již méně profétologicky zaujatá, zato vícevrstevně uvažující osobnost Hermanna Gunkela (1862-1932), který si dokonce u Bernharda Duhma vysloužil kritiku za svůj obraz proroka, poznamenaný zájmem o specificky prorockou zkušenost a „subjektivní niternost“. „Neo-romanticky“ zaujatý Gunkel své postoje vyložil v několika statích, z nichž nejznámější zveřejnil již roku 1903 pod titulem *Die geheimen Erfahrungen der Propheten Israels* (Tajné zkušenosti izraelských proroků) jako „nábožensko-psychologickou studii“ a ve změněné podobě ji pak učinil základem úvodu ke druhému vydání komentáře Hanse Schmidta k tzv. Velkým prorokům (1923).¹⁴ Prohlašoval tu extázi za základní prorockou zkušenost a aplikoval na ni ve své době moderní psychologický výklad. Ohlas těchto příspěvků sice převyšil jejich rozsah, ne však již Gunkelův pohled na prorockou literaturu. Nejvýrazněji se totiž Gunkelův přínos projevil v kritice formy, v metodě rozpracovávající otázku formy prorocké řeči, kterou navázal na Hölsche-

14 Srov. Hermann Gunkel, „Einleitungen 3: Die Propheten als Schriftsteller und Dichter“, in: Hans Schmidt, *Die großen Propheten*, (Die Schriften des Alten Testaments II/2), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht ²1915, XXIV-LXX.

rovo určení krátkého prorockého slova jako základního řečového elementu. Tím se začala historicko-kritická exegeze diferencovat. Gunkel upozornil na výraznou úlohu žánru prorocké řeči coby mluveného projevu a rozlišil mezi přejatými a profétií vlastními formami („hrozné slovo“, „káravá řeč“, „napomínavé slovo“ apod.). Gunkel usiloval o porozumění spisovatelů a jeho dílu, a v zájmu toho, jakož i v opozici vůči těm, kdo ignorovali kontext předmětu zkoumání, se nad profétií tázal na korespondenci mezi formou a „místem v životě“ (*Sitz im Leben*) určitého žánru. Vyvolal tak impuls s dalekosáhlým vlivem.¹⁵

Gunkelův norský žák Sigmund Olaf Plytt Mowinckel (1884-1965), jeden z nejvýznamnějších představitelů skandinávské školy, zprvu navazoval na starou literární kritiku, avšak později zdůrazňoval dynamický proces tradice od ústního podání po kánon. Zaměření na ústní tradici, typické pro skandinávské badatele ve 30. a 40. letech 20. století, vedlo k představení ústní prorocké tradice, která se uchovávala po staletí a díky níž se vytvořily stereotypizované formy. To u části badatelské obce vyvolalo důvěru ve znění prorockých slov. Ovšem již věhlasný religionista Geo Widengren (1907-1996) poukazoval na raně islámskou praxi, v níž prorocká slova musela být zapisována již záhy.¹⁶

Ze starozákonního materiálu Mowinckel vyvozoval pojetí kultické profétie, jejíž roli spatřoval v hypotetické novoroční slavnosti Jahvova nastoupení na trůn. Profétie podle něj byla integrální součástí izraelské společnosti, nikoli jejím okrajem. Zatím s posledním významným příspěvkem k otázce kultické profétie přišel marburský starozákonník Jörg Jeremias, který ve své monografii *Kultprophetie und Gerichtsverkündigung in der späten Königszeit* (Kultická profétie a ohlašování soudu v pozdní královské době, 1970)¹⁷ ukázal, že kultická profétie měla v Izraeli své legitimní místo a že starozákonní profétie představuje literární důsledek odlišného paralelního jevu. Po jeho zkoumání je daleko snazší nepřístupovat ke kultické profétií s apriorně podezřívavou zaujatostí.

Ze severských badatelů v polovině 30. let 20. století navázal na Gustava Hölschera lundský biblista Johannes Lindblom (1882-1974), který za pomoci srovnávacího materiálu (s oblibou ve středověkých, a zvláště pak severských „prorocích“ a „prorokyních“) poukazoval na všeobecnou roz-

15 V Gunkelově době srov. např. Bronisław Malinowski, *Myth in Primitive Psychology*, New York: W.W. Norton 1926, 17, pozn. 90: antropologovým polem zájmu je „prostředí aktuálního života“, v němž žijí vyprávění.

16 Srov. Joseph Blenkinsopp, *A History of Prophecy in Israel*, Louisville: Westminster John Knox Press 1996, 20, pozn. 18.

17 Jörg Jeremias, *Kultprophetie und Gerichtsverkündigung in der späten Königszeit*, (Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 35), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1970.

šířenost extáze a přimlouval se za diferencovanější nábožensko-psychologický přístup.¹⁸ Ten se ovšem mezitím na poli bibliistiky do značné míry vyčerpал.

Jako stabilnější báze se ostatně projeví dějiny náboženství. Zasloužila se o to zvláště nábožensko-dějinná škola, která se v silném, ne však bezmezném ovlivnění historismem zabývala bibliistikou i orientalistikou. Vzešla z göttingenského evangelicko-teologického lůna, a i když odvrát evangelické teologie od historismu po první světové válce přivodil její konec, její vliv na starozákonní bibliistiku dalšího období byl značný. Její zakladatel Albrecht Eichhorn (1856-1926) odmítl historickou kritiku, pokud se zastavovala u vypreparování nejstaršího podání, a požadoval výklad biblického náboženství založený na sledování proměn tradice v dějinách a tázání po smyslu podání. Přestože Eichhorn nebyl autorem velkých děl, nýbrž dílčích příspěvků, byl jeho vliv výrazný, protože předjímal stanoviska, která měl později rozvinout Hermann Gunkel a dále z Wellhausenovy školy vzešlý Hugo Gressmann (1877-1927), usilující o vymanění z dogmatismu i antidogmatismu, ale také o nahrazení filologicky omezeného výkladu exegezí „věcnou a myšlenkovou“.¹⁹

Konečně si od profétologie už dávno nelze odmyslet nejen snahy o synchronizaci s absolutní chronologií izraelských dějin, ale ani srovnávání s paralelami z „okolí Izraele“, které musí počítat s příspěvky archeologie.²⁰ Vedle řady významných jednotlivých textových dokumentů pozornost badatelů stále znovu přitahují dva královské archivy. Jednak dokumenty z rozsáhlé ninivské Aššurbanipalovy knihovny, jejichž zkoumání započalo v závěru 19. století a mezi nimiž se nacházejí i proročké texty z doby králů Asarhaddona (681-669 př.n.l.) a Aššurbanipala (669-630 př.n.l.).²¹ Asyriologie má v naší perspektivě místo už díky zakladatelské

18 Srov. Johannes Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford: Basil Blackwell 1962; id., „Die Religion der Propheten und die Mystik“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 57, 1939, 65-74; id., „Die Vorstellung vom Sprechen Jahwes zu den Menschen im Alten Testament“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 75, 1963, 263-289.

19 Srov. Hugo Gressmann, „Die Aufgaben der alttestamentlichen Forschung“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 42, 1924, 1-33.

20 K novější diskusi srov. Ehud Ben Zvi – Michael H. Floyd (eds.), *Writings and Speech in Israelite and Ancient Near East Prophecy*, (Society of Biblical Literature, Symposium Series 10), Atlanta: Society of Biblical Literature 2000; Manfred Köckert – Martti Nissinen (eds.), *Propheten in Mari, Assyrien und Israel*, (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testament 201), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2003; Martti Nissinen (ed.), *Prophecy in Its Ancient Near East Context: Mesopotamian, Biblical, and Arabian Perspectives*, (Society of Biblical Literature, Supplement Series 13), Atlanta: Society of Biblical Literature 2000; Martti Nissinen et al., *Prophets and Prophecy in the Ancient Near East*, (Writings from the Ancient World 12), Atlanta: Society of Biblical Literature 2003.

postavě Friedricha Delitzsche (1850-1922), který svůj jazykovědný zájem věnoval rovněž Starému zákonu. Asyriologie začala být záhy pokládána za pomocnou vědu pro zkoumání Starého zákona. Systematický průzkum Palestiny, který byl zahájen kolem roku 1890, obrátil pozornost k dějinám počátků Izraele a k vlivu Egypta a Mezopotámie na syropalestinský prostor. Namísto dřívějších romantických a idealistických konstrukcí nastoupila střizlivá historiografie a smělé hypotézy. Dokumenty týkající se profétie v této souvislosti hrají ovšem menšinou úlohu ve srovnání s písemnostmi právní a hospodářské povahy, mytologií či poezií.

Druhý královský archiv, který zde máme na mysli, byl odkryt roku 1936 v Tell Charírí na Eufratu, na místě někdejšího městského státu Mari. Mezi marijskými dokumenty si pozornost zjednaly prorocké listy určené králi Zimrí-Limovi (ca 1717-1695 př.n.l.),²² v nichž byly zaprotokolovány výpovědi proroků, kteří králi od božstev přinášeli „vzkazy“ běžně politického rázu. Vedle toho se objevily pokusy o hledání profétie v Egyptě, ale tam její přítomnost orientalisté zpravidla popřeli. Mezopotámie je v naší otázce význačná. Pozornost se soustředila především na marijskou profétii, která zpočátku byla kladena do těsné blízkosti s hebrejskou, ale ve druhé polovině 20. století se oprávněně začala spíše zdůrazňovat distance. Doplňme tedy, že zejména v 70. letech 20. století se objevily nové práce o marijské profétii, které se výslovně či implicitně zřekly teologizujícího čtení marijských textů. Jejich analýzy výrazně podpořila francouz-

21 Srov. edici textů Simo Parpola, *Assyrian Prophecies*, (State Archives of Assyria Studii 9), Helsinki: Helsinki University Press 1997; dále Martti Nissinen, *References to Prophecy in Neo-Assyrian Sources*, (State Archives of Assyria Studies 7), Helsinki: Helsinki University Press 1998; z dílčích studií zvl. Martti Nissinen, „Die Relevanz der neuassyrischen Prophetie für die alttestamentliche Forschung“, in: Manfred Dietrich – Oswald Loretz (eds.), *Mesopotamica – Ugaritica – Biblica: Festschrift für Kurt Bergerhof zur Vollendung seines 70. Lebensjahres am 7. Mai 1992*, (Alter Orient und das Alte Testament 232), Kevelaer: Butzon & Bercker 1993, 217-258; id., „Prophecy Against the King in Neo-Assyrian Sources“, in: Klaus-Dietrich Schunck – Matthias Augustin (eds.), *Lasset uns Brücken bauen...: Collected Communications to the XVth Congress of the International Organization for the Study of the Old Testament*, Cambridge: Harvard University Press 1995, 157-170; id., „The Socioreligious Role of the Neo-Assyrian Prophets“, in: Martti Nissinen (ed.), *Prophecy in Its Ancient Near Eastern Context: Mesopotamian, Biblical, and Arabian Perspectives*, (Society of Biblical Literature, Supplement Series 13), Atlanta: Society of Biblical Literature 2000, 89-114.

22 K tématu srov. zvl. Abraham Malamat, *Mari and the Bible*, (Studies in the History and Culture of the Ancient Near East 12), Leiden: E. J. Brill 1998; Edward Noort, *Untersuchungen zum Gottesbescheid in Mari: Die „Mari prophetie“ in der alttestamentlichen Forschung*, (Alter Orient und das Alte Testament 202), Kevelaer: Butzon & Bercker, Neukirchener-Verlag 1977; Armin Schmitt, *Prophetischer Gottesbescheid in Mari und Israel*, (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 114), Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer 1982.

ská edice textů marijského královského archivu *Archives royales de Mari* (od roku 1950), provázená v letech 1982-1997 časopisem *Mari: Annales de recherches disciplinaires*. Z nizozemské iniciativy se zvláště v 70. a 80. letech 20. století rozběhla diskuse nad tzv. Bileámovým nápisem ze Zajordánie.²³ Zájem o novoasyrskou profétii se nověji objevil mezi finskými asyriology, z nichž se sluší poukázat zvláště na helsinského starozákonníka a asyriologa Marttiho Nissinena.²⁴ Díky staroorientálním paralelám se mohla profétologie, a vůbec biblistika, pozvolna oprošťovat od představy jedinečnosti starozákonní profétie, jakkoli zkoumání postupuje pomalu a dosud není uzavřeno.

Historický zájem o profétii šel ruku v ruce se snahou o diachronní studium prorocké literatury, k jehož další precizaci přispěli vedle Gunkela zvláště George Aaron Barton (1859-1942), George Foot Moore (1852-1931) či Alfred Bertholet (1868-1951), kteří se tázali na to, jak byla prorocká řeč živá v okruhu tradentů, podobně jako o něco později Walter Zimmerli (1907-1983). Jakkoli se literárně-kritické soudy začaly rozcházet, obecně sdíleným názorem se stalo nejen odlišení *Deuteroizajáše* a *Tritoizajáše* od *Protoizajáše*, ale i vícevrstevnost knihy *Jeremjáš* či zjištění, že v knize *Micheáš* nelze prorokova vlastní slova hledat mimo kap. 1-3. Plodem a odkazem staršího historicko-kritického bádání je dále množství oblíbených témat, která se doposud v diskusi vracejí: prorocké zprávy o povolání, obrazné akty proroků, izajášovský „Pamětní spis“ (Iz 6,1-8,18*), Jeremjášovy konfese, „pravá“ a „falešná“ profétie, Písně o božím služebníkovi u *Deuteroizajáše* či Zacharjášovy zprávy o vidění (Za 1,7-6,15).

Nakonec se ještě zmiňme o sociologickém přístupu k profétii. Impuls k němu najdeme již u Maxe Webera (1864-1920), promýšlejícího úlohu charismatické osobnosti a profétie coby náboženského hnutí. Podle Webera profétie urychlila – díky své „etické racionalitě“ – etizaci náboženství.²⁵ Ze staršího profétologického bádání si v tomto ohledu zaslouží pozornost Alfred Jepsen, který ve své monografii *Nabi* (1934) opřel dějinný obraz profétie o sociologické hledisko a pokusil se rekonstruovat dějiny profétie („nabiismu“) jako nábožensko-sociální veličiny od dobytí země přes rozpor vůči králi a kněžstvu, transformaci ve svobodný stav, přechod některých do Judska po roce 721 př.n.l. až po odpoutání označení *nabi* od prorockého profesionálního stavu. Na sociální aspekt profétie bral zvlášt-

23 Srov. Jiří Hoblík, „Bileam: Ein Zeuge der Prophetiegeschichte“, *Religio* 11/1, 2003, 3-34.

24 Srov. pozn. 21.

25 Srov. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* VI, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) ⁵1988, 328-329.

ní zřetel i švýcarský biblista a religionista Fritz Stolz (1942-2002) a bývalý profesor University of Notre Dame v americké Indianě, autor věhlasné monografie o dějinách profétie – Joseph Blenkinsopp.²⁶

Konzolidace a revize

Prvá desetiletí kritické profétologie lze charakterizovat jako dobu metodického vyhraňování, zaujetí prorockou osobností a dějinami. Na poli starozákonní biblistiky začala profétie až zastíňovat Pentateuch. Ve 40. a 50. letech se bádání po mocném rozmáchnutí soustředilo na speciální studie, jichž se vynořilo předtím nevidané množství.

Hlavní témata velké vlny starší profétologie dospěla ke svému vrcholu u Gerharda von Rad (1901-1971),²⁷ který věnoval profétii celý druhý svazek své *Theologie des Alten Testaments* (Teologie Starého zákona, 1960, ⁴1965), zvláště významný nedoktrinární, i když poněkud disproportionální pokus o integrování starozákonní teologie a dějin náboženství. Dosavadní profétologii tak završuje, když současnou nachází v krizi a poohlíží se po jejím duhovovském vrcholu.²⁸ Díky svému zájmu o korespondenci mezi profétii a dějinami zapracoval profétii do svého konceptu „dějin spásy“. Jak se často připomíná, relativizoval domnělé novátorství proroků, protože ti byli v neustálém rozhovoru s tradicí,²⁹ kterou aktualizovali. Konečně byl G. von Rad jedním z prvních, kdo (již ve 30. letech) zpochybnili jednoznačnost rozlišování „pravých“ a „falešných“ proroků.³⁰

Tradičně-dějinný přístup Gerharda von Rad nalezl ve druhé polovině 20. století velkou odezvu mimo jiné u Hanse Waltera Wolffa, Georga Fohrera, Odila Hannese Stecka či Hanse-Christopha Schmitta. Poválečná biblistika mohla sklízet plody předchozího vzepětí, ale také dále diferencovat. Analytická práce s textem získala na intenzitě a teologická reflexe se ohlížela po „teologii slova“ (Wolff, Zimmerli), v případě bonnského Antonia Hermana Josepha Gunnewega (1922-1990) po existenciální interpretaci. Snažila se uchopit obsahovou stránku prorocké řeči, zčásti s důrazem na sociální kritiku – zvláště u Ámose, Izajáše a Micheáše.

26 Srov. Joseph Blenkinsopp, *A History of Prophecy in Israel*, Louisville: Westminster John Knox Press ²1996, 38-46.

27 K osobě Gerharda von Rad srov. Martin Prudký, „Starozákonní teologie v éře moderny“, *Teologická reflexe* 7, 2001, 101-124.

28 Srov. Gerhard von Rad, *Theologie des Alten Testaments II: Die Theologie der prophetischen Überlieferungen Israels*, München: Kaiser ¹⁰1993, 18.

29 Srov. G. von Rad, *Theologie des Alten Testaments...* II, 183.

30 Srov. Gerhard von Rad, „Die falschen Propheten“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 51, 1933, 109-120; dále Gottfried Quell, *Wahre und falsche Prophetie im Alten Testament: Versuch einer Interpretation*, Gütersloh: Bertelsmann 1952.

Jednou z největších badatelských autorit, která formovala poválečnou profétologii, byl již zmíněný Hans Walter Wolff (1911-1993).³¹ Poučen kritikou formy sledoval dějiny tradice především ve spojitosti s proroky Ámosem a Ozeášem a jejich „duchovní vlasti“ („moudrost čeledi“ v případě Ámose, resp. levitské kruhy tradentů v opozici vůči oficiální moci a oficiálnímu kultu v případě Ozeáše). Tím zároveň vyvolal dosud trvajících tázání na zapisování prorockých slov a na cestu, jak se prorocké slovo stalo literaturou.

V době Wolffova působení se stále více do popředí dostával obsah prorocké řeči a jeho dějinný charakter. Tradičně-dějinný přístup tak lze dále pozorovat u bochumského starozákoníka Henninga Grafa Reventlowa, hledajícího kultická východiska prorocké řeči, anebo u někdejšího göttingenského starozákoníka a později teologického systematika Hanse-Joachima Krause (1918-2000) a kielského, historicky zaměřeného starozákoníka Herberta Donnera, kteří se zabývali vztahem profétie k politice.³²

Štafetu kritiky formy převzali zejména heidelberský emeritus Claus Westermann a hamburský Klaus Koch, kteří se vůči literárně-kritické diachronii stavějí ve srovnání s Gunkelem o poznání rezervovaněji. Westermannova monografie *Grundformen der prophetischen Rede* (Základní formy prorocké řeči, 1964, ⁴1971) nabízí shrnutí celého dosavadního formálně-kritického bádání. Klaus Koch kritiku formy prezentoval systematicky – a nad rámec profétologie – v knize *Was ist Formgeschichte* (Co jsou dějiny formy, 1964, ⁵1989).³³

Charakteristické je, že moderní profétologie věnuje značnou pozornost tzv. profétii soudu (přesněji: prorockým slovům ohlašujícím soud skrze dějiny). Na radikalitu prorockých slov o soudu poukazoval zvláště bonnský emeritus Werner H. Schmidt, podle něhož spočívá profétie soudu na

31 K osobě H. W. Wolffa srov. Siegfried Kreuzer, „Hans Walter Wolff (7.12.1911 – 22.10.1993)“, *Archiv für Orientforschung* 40-41, 1993-1994, 340-342.

32 Srov. Herbert Donner, *Israel unter den Völkern: Die Stellung der klassischen Propheten des 8. Jahrhunderts v. Chr. zur Außenpolitik der Könige von Israel und Juda*, Leiden: E. J. Brill 1964; Hans-Joachim Kraus, *Prophetie und Politik*, (Theologische Existenz heute 36), München: Kaiser 1952. K otázkám profétie a politiky srov. též Walter Dietrich, *David, Saul und die Propheten: Das Verhältnis von Religion und Politik nach den prophetischen Überlieferungen vom frühesten Königtum in Israel*, (Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament 192), Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer ²1992; id., *Jesaja und die Politik*, (Beiträge zur Evangelischen Theologie 74), München: Kaiser 1976.

33 K současné kritice formy srov. Marvin A. Sweeney – Ehud Ben Zvi (eds.), *The Changing Face of Form Criticism for the Twenty-first Century*, Grand Rapids: Eerdmans 2003. Ohraničenost na „místo v životě“ řečové tradice, jež je patrná u Gunkela, dnes již dávno neplatí, a namísto toho se přihlíží ke komplexnosti sociálních kontextů.

„jistotě budoucím“.³⁴ S tímto dosud živým příspěvkem do diskuse je v rozporu například názor Fritze Stolze, podle něhož globální ohlášení soudu nad lidem vyplývalo z globálního prokázání viny.³⁵ I když nechceme soustředěnost prorocké řeči na budoucí izolovat, musíme uznat, že Schmidtovo pojetí ruší představu proroka jako vyzývatele k „obrácení“, zastávanou ještě židovským filozofem Martinem Buberem a již zmíněným Geomem Fohrerem a ulamující hroty razanci prorockých slov o soudu. Svěbytně, ale nedokončeně do této diskuse přispěl i Klaus Koch, který vyzdvihl koncept „úředl působící sféry činů“ (*schicksalwirkende Tatsphäre*).³⁶ Podle tohoto konceptu je hrozící soud, o kterém mluvili proroci, vnitřní konsekvencí zlých činů.

Proměna paradigmatu?

Ve druhé polovině 20. století se rýsuje nová etapa profétologických zkoumání, kterou bychom mohli označit jako postklasickou. Patrné je to předně na proměnách historicko-kritického studia prorocké literatury a na příspěvku jiných disciplin. I když se konzervativní přístupy mají (zejména v USA) i nadále čile k světu, pokračuje nastolené směřování výzkumu, v němž na důležitosti získává rovněž otázka vztahu profétie a deuteronomismu 6.-5. století př.n.l.³⁷

Zhruba od 70. let se totiž začal klást stále větší důraz na kritiku redakce, to jest na zpracování prorockých slov v celcích a rekonstrukci jednotlivých stadií vzniku prorockých knih v jejich historickém kontextu.³⁸ Ja-

34 Srov. Werner H. Schmidt, *Zukunftsgewißheit und Gegenwartskritik: Grundzüge prophetischer Verkündigung*, (Biblische Studien 64), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1972, 18.

35 Srov. Fritz Stolz, *Einführung in den biblischen Monotheismus*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1996, 176.

36 Klaus Koch, „Gibt es ein Vergeltungsdogma im Alten Testament?“, *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 52, 1955, 1-42 = id., „Spuren des hebräischen Denkens: Beiträge zur alttestamentlichen Theologie“, in: id., *Gesammelte Aufsätze I*, eds. B. Janowski – Martin Krause, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1993, 65-103; id., *Die Profeten I: Assyrische Zeit*, Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer ³1995, 23-24.

37 Průkopnický v tomto směru působí studie Winfrieda Thiela: *Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 1-25*, (Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 41), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1973; *Die deuteronomistische Redaktion von Jeremia 26-45: Mit einer Gesamtbeurteilung der deuteronomistischen Redaktion des Buches Jeremia*, (Wissenschaftliche Monographien zum Alten und Neuen Testament 52), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1981.

38 Podle göttingenského profesora R. G. Krätze máme redakci rozumět „zpracování daného textu v rámci písemného podání a jeho přetvoření v nový celek“, srov. „Redaktionsgeschichte/Redaktionskritik I.“, in: G. Müller (ed.), *Theologische Realenzyklopädie* XXVIII, Berlin: Walter de Gruyter 1997, 367-378: 367.

koby v odpověď na výše zmíněnou výzvu Hanse Waltera Wolffa. Jen není vždy zcela zřejmé, kudy hranice mezi starou literární kritikou a kritikou redakce vlastně vede. Hovoří se o kompozici prorockých knih a o intertextualitě, neboli o velmi komplikovaném předivu vztahů, které překračují i rámec jednotlivých knih.

V průběhu 80. let došlo ovšem v rámci kritiky redakce k ještě jednomu, úzce souvisejícímu posunu, který lze demonstrovat zvláště na knize *Izajáš*, na tomto průběžném kameni historicko-kritického zkoumání prorocké literatury. Bylo relativizováno dělení knihy na tři části. A to buď na základě revize hypotézy tří částí, jak to prosazuje nizozemský badatel Willem André Maria Beuken, anebo nahrazením holistickým či jinak synchronně založeným zdůrazněním její jednoty.³⁹

Třetí variantu, redakčně-kritické uchopení její komplexnosti, reprezentuje jeden z nejvlivnějších specialistů posledních desetiletí Odil Hannes Steck (1935-2001), podle něhož tzv. *Tritoizajáš* vznikl rozpracováním *Deuteroizajáše*, nikoli jako dodatek k němu.⁴⁰ Je tedy třeba od „redakce“ odlišovat „rozpracování“ (*Fortschreibung*), v němž se již jedná o postupnou a rozmanitou interpretační práci.⁴¹ Prostý vztah vykladače a vykládaného textu se tak mění v rekonstrukci a ve výklad dějin výkladu. Steck ve svém vrcholném díle *Die Prophetenbücher und ihr theologisches Zeugnis* (Prorocké knihy a jejich teologické svědectví, 1995) dále rozvinul svůj koncept „prorockého výkladu profétie“, který byl údajně určen okruhu tradentů, a nikoli „veřejnosti“. Nechtěl směřovat od hypotetického historického proroka k prorocké knize jako jiní zastánci „kritiky redakce“, nýbrž tázat se opačným směrem od „závěrečné formace“ k potenciálním orálním jednotkám podání, a tak nově ocenit živý proces prorocké tradice. Nezrušit tázání na proroka, ale konstatovat obtížnější přístup k němu.⁴² Jako celek zůstává Steckův koncept do značné míry na papíře. Tím spíše

39 Srov. Willem André Maria Beuken, *Jesaja 1-12*, (Herders theologische Kommentar zum Alten Testament), Freiburg i. Br. – Basel – Wien: Herder 2003, 28-29.

40 Srov. Odil Hannes Steck, *Studien zu Tritojesaja*, (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 203), Berlin – New York: Walter de Gruyter 1991.

41 Reinhard Gregor Kratz rozpracovává koncept svého učitele Stecka ve stati „Die Redaktion der Prophetenbücher“, in: R. G. Kratz – T. Krüger (eds.), *Rezeption und Auslegung im Alten Testament und in seinem Umfeld*, (Orbis Biblicus et Orientalis 153), Freiburg: Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1997, 9-25. Steck sám prezentoval svou práci a působení v Curychu (1978-2001) ve stati „Lehrstuhl für Alttestamentliche Wissenschaft in Zürich“, *Theologische Literaturzeitung* 57, 2001, 199-209.

42 Odil Hannes Steck, *Die Prophetenbücher und ihr theologisches Zeugnis: Wege der Nachfrage und Fährten zur Antwort*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1996, 4; dále srov. id., *Gott in der Zeit entdecken: Die Prophetenbücher des Alten Testaments als Vorbild für Theologie und Kirche*, (Biblich-Theologische Studien 42), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 2001, 4.

už jen ideál představuje „střední“ cesta nizozemského badatele z Nijmegen Ulricha Bergese,⁴³ žádajícího harmonii mezi synchronií a diachronií.

S kritikou redakce je namnoze spojena snaha zařazovat texty prorockých knih do pozdních fází dějin hebrejské literatury, jak to požadují zejména marburský emeritus Otto Kaiser se svou „kritikou tendencí“,⁴⁴ francouzský biblista z Lille Jacques Vermeulen⁴⁵ či tübingský Uwe Becker.⁴⁶ Všichni tři jmenovaní uplatňují svůj minimalismus nad knihou *Izajáš* – s prorokem Izajášem lze spojovat jen menšinu textů z rozsáhlého textového komplexu. Je ale otázkou v jakém rozsahu a konkrétně pak, zda lze akceptovat radikální minimalismus Uwe Beckera (s omezením vlastních Izajášových slov prakticky jen na *Iz* 6,1-8*; 8,1-4*; 17,1-6*; 28,10*),⁴⁷ proti němuž stojí novější a optimističtější koncepty starozákonníka a judaisty z Claremontu Marvin A. Sweeney,⁴⁸ již zmíněného Ulricha Bergese či tübingského profesora Erharda Bluma.⁴⁹ Dalekosáhlým „pozdním datováním“ se obraz profétie radikálně mění: těžisko se přesouvá od představy prorockého individua, které po sobě zanechalo množství sdělení, k záměrně pracujícím bezejmenným tradentům doby exilní a po-exilní, za nimiž se profétie ztrácí. Uwe Becker, dovolává se zejména O. H. Stecka, horuje pro tuto orientaci, která pohled na (příliš hypotetického) historického proroka nahrazuje pohledem na komplex prorocké knihy (kterou přeci máme k dispozici).⁵⁰ O zisk údajné jistoty se opírá obrácení významu: jádrem poselství Ámose, Ozeáše či Izajáše nemá být božský soud, nýbrž směřování ke stabilizaci království! Ani tato zásadní

43 Srov. Ulrich Berges, *Das Buch Jesaja: Komposition und Endgestalt*, Freiburg i. Br. – Basel – Wien – Barcelona – Roma: Herder 1998, 11, 14.

44 Srov. Otto Kaiser, *Das Buch des Propheten Jesaja: Kapitel 1-12*, (Das Alte Testament Deutsch 17), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1981; id., *Der Prophet Jesaja: Kapitel 13-39*, (Das Alte Testament Deutsch 18), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1973.

45 Srov. Jacques Vermeulen, *Du prophète Isaïe à l'apocalyptique: Isaïe I-XXXV, miroir d'un démillénaire d'expérience religieuse en Israël I-II*, (Études Bibliques), Paris: Gabalda 1977.

46 Srov. Uwe Becker, *Jesaja: Von der Botschaft zum Buch*, (Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testament 178), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1997; id., „Der Prophet als Fürbitter: Zum literarhistorischen Ort der Amos-Visionen“, *Vetus Testamentum* 51, 2001, 141-165.

47 Srov. U. Becker, *Jesaja...*, 21-60, 61, 227, 271-289.

48 Marvin A. Sweeney, *Isaiah 1-39: With an Introduction to Prophetic Literature*, Grand Rapids: Eerdmans 1996.

49 Srov. Erhard Blum, „Jesajas prophetisches Testament: Beobachtungen zu Jes 1-11 (I)-(II)“, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 108, 1996, 547-568; 109, 1997, 12-29.

50 Uwe Becker, „Die Wiederentdeckung des Prophetenbuches: Tendenzen und Aufgaben der gegenwärtigen Prophetenforschung“, *Berliner Theologische Zeitschrift* 21, 2004, 30-60, zvl. 34-40.

změna znamínek – oproti Wolffově, Schmidtové či Jeremiasově pojetí – ale není prosta jednostranností.

V současném středoevropském profétologickém bádání si tak konkurují dva proudy, z nichž jeden se ptá na korespondenci literatury a profétie, druhý na literární rozpracování prorocké literatury. Ale protože „dějiny redakce“ s menším či větším důrazem sdílejí obě „strany“, nelze si tu představovat dva nepřátelské tábory anebo stranu progresivní proti staromilské.⁵¹ Vůdčí myšlenka „rozpracování“ hrozí ovšem podceněním komplexnosti literárních dějin a zastavením na otázce: Jsou-li literární dějiny dějinami reinterpretace, co vůbec bylo reinterpretováno? Takové zastavení reprezentuje starozákonník z Münsteru Karl-Friedrich Pohlmann, který se snaží nedořešené otázky významu a smyslu prorocké řeči o globálním soudu až příliš paušálně odstavit pochopením příslušných textů jako dodatečného vysvětlení pádu Jeruzaléma roku 587 př.n.l. (nikoli předexilní proroci, ale exilní teologové!).⁵²

Je zřejmé přinejmenším to, že shrnování prorockých slov do sbírek a knih není žádnou samozřejmostí, že sledovalo vlastní logiku, a dále, že hebrejská prorocká literatura vznikala již od královské doby v dlouhodobém, staletém procesu a díky pečlivé a komplexní literární práci, již divinace přecházela v náboženské písemnictví. Je patrné, že v produkci náboženské literatury spočívá specifikum hebrejské prorocké tradice.

Internacionalizace

Doposud se alespoň zhruba rozlišuje středoevropské a anglosaské (popř. speciálně severoamerické) bádání. I když anglosaská sféra vykazuje oproti středoevropskému prostředí jisté zpoždění, je v současné době poměrně dynamická. Ve druhé polovině 20. století lze pokládat profétologii za internacionalizovanou, a v anglosaském starozákonním bádání se projevuje až jakási vzpoura vůči dosud nápadně kompaktnímu bádání středoevropskému. Rozšíření a posílení mezinárodní diskuse je více či méně spojeno s novými mimobibliistickými impulsy. Jihoafrický biblista

51 K polemice srov. Jörg Barthel, „Das Problem des historischen Jesaja“, in: Irmtraud Fischer – Reinhard Gregor Kratz, (eds.). *Prophetie in Israel: Beiträge des Symposiums Das Alte Testament und die Kultur der Moderne anlässlich des 100. Geburtstags Gerhard von Rads (1901-1971), Heidelberg, 18.-21. Oktober 2001*, (Altes Testament und Moderne 11), Münster: LIT 2003, 125-135: 135; Christoph Hardmeier, „Jesajaforschung im Umbruch“, *Verkündigung und Forschung* 31, 1986, 3-31.

52 Srov. Karl-Friedrich Pohlmann, „Erwägungen zu Problemen alttestamentlichen Prophetenexegese“, in: Ingo Kottsieper et al. (eds.), *Wer ist wie du, Herr, unter den Göttern?: Studien zur Theologie und Religionsgeschichte Israels: Festschrift für O. Kaiser zum 70. Geburtstag*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1994, 325-341: 331-337.

a orientalista Ferdinand Etienne Deist (1944-1997) v této souvislosti dokonce psal o „proměně paradigmatu“.⁵³ Uprostřed rozběhnutého proudu můžeme ale této kuhnovské klasifikace užít jen s rezervou. Ani střední Evropa nezůstává novějšími akcenty nedotčena. Začal se požadovat zřetel ke čtenáři anebo uplatňovat jiný metodický (strukturalistický, literárně-vědný, estetický)⁵⁴ či ideový (politicko-teologický, feministický)⁵⁵ rámec.

Přesto tu jsou spojnice mezi středoevropskou a anglosaskou oblastí. Ve vztahu k profétii se o slovo hlásí opět sociologie v osobě profesora Starého zákona z Emory University v Atlantě, Davida Lee Petersena,⁵⁶ a sociálně-psychologické tázání, které biblista z téže univerzity, Martin J. Buss, jinak znalec kritiky formy, začal uplatňovat i na profétii.⁵⁷

Přidává se také kulturní antropologie.⁵⁸ Bez návaznosti na ni si nelze představit uznávané práce emeritního biblisty z Bowdoin College v Maine, Burkeho O. Longa, tázajícího se na sociální kontext prorocké autority i prorockých konfliktů, a biblisty z Yale, Roberta Rathburna Wilsona, s jeho respektovanou sociologicky pojatou monografií *Prophecy and Society in Ancient Israel* (Profétie a společnost ve starém Izraeli, 1980), která se hlásí ke studii britského antropologa Ioana Myrddina Lewise *Ecstatic Religion* (Extatické náboženství, 1971, 32003), věnované

53 Srov. Ferdinand Etienne Deist, „The Prophets: Are We Heading for a Paradigm Switch?“, in: Volkmar Fritz et al. (eds.), *Prophet und Prophetenbuch: Festschrift für Otto Kaiser zum 65. Geburtstag*, (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 185), Berlin: Walter de Gruyter 1989, 1-18 = in: Robert P. Gordon (ed.), *The Place Is Too Small for Us: The Israelite Prophets in Recent Scholarship*, Winona Lake: Eisenbrauns 1995, 581-599.

54 Přehledně Manfred Oeming – Anne-Ruth Pregla, „New Literary Criticism“, *Theologische Rundschau* 66, 2001, 1-23; Gerd Schunack, „Neuere literarkritische Interpretationsverfahren in der anglo-amerikanischen Exegese“, *Verkündigung und Forschung* 41, 1996, 28-55. O teologickou reflexi estetiky se pokusil Helmut Utzschneider, „Die ‚Theologische Ästhetik‘ als Herausforderung an die Exegese: Anstiftung zu einem interdisziplinären Gespräch“, *Berliner Theologische Zeitschrift* 20, 2003, 69-84. Uplatnit se to pak snažil hledáním „dramatické poezie“ v knize *Micheáš*; srov. *Michas Reise in die Zeit: Studien zum Drama als Genre der prophetischen Literatur des Alten Testaments*, (Stuttgarter Bibelstudien 180), Stuttgart: Katholisches Bibelwerk 1999; srov. též Klaus Balzer, *Deutero-Jesaja*, (Kommentar zum Alten Testament 10/2), Gütersloh: Mohr 1999. Kriticky k tomu O. H. Steck, *Prophetenbücher...*, 30-31, pozn. 46.

55 K těmto přístupům srov. rámcově Manfred Oeming, *Úvod do biblické hermeneutiky: Cesty k pochopení textu*, přel. Filip Čapek, Praha: Vyšehrad 2001, 139-159.

56 Srov. David L. Petersen, *The Roles of Israel's Prophets*, (Journal for the Study of the Old Testament, Supplements 17), Sheffield: JSOT Press 1981.

57 Srov. Martin J. Buss, „The Social Psychology of Prophecy“, in: John A. Emerton (ed.), *Prophecy: Essays to Georg Fohrer on His Sixty-fifth Birthday 6 September 1980*, (Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 150), Berlin – New York: Walter de Gruyter 1980, 1-11.

58 Srov. Thomas W. Overholt, *Cultural Anthropology and the Old Testament*, Minneapolis: Fortress Press 1996.

„sociologii extáze“. Wilson nezapomíná ani na dějiny, především však zdůrazňuje, že profétie, která se v čase konfliktu jeví revoluční, měla především udržovací a regulativní sociální funkci, a to za podpory určité *support group*, bez níž by žádná idea nemohla přežít. Toto nové uplatnění sociologie ruší představu proroka jako solitérní individuality, jakou dnes zastává například Jörg Jeremias, ale nemusí být nekompatibilní ani s představou „prorocké školy“ Waltera Zimmerliho.

Za upozornění stojí také práce religionisty Thomase W. Overholta, v letech 1975-1999 vedoucího katedry filozofie ve Wisconsinu, který komparuje různé kultury a relativizuje dosavadní klasifikace.⁵⁹ V americké perspektivě jsou to konsekventní příspěvky, mimo jiné proto, že tu kulturní antropologie představuje jednu z nejrozvinutějších humanitních disciplin. Je však dost metodologických důvodů, které ovšem někteří nerespektují, k distanci vůči příliš blízkému srovnávání mezi hebrejskou prorockou literaturou a výsledky studia nativních kultur. I tak se však otevírá profétologii dosti obšírná a dílčími pracemi zatím jen zčásti zmapovaná oblast jevů sledovaných v novější době.

Z jiného soudku je tzv. kanonický criticismus,⁶⁰ jehož první protagonista James Alvin Sanders svou klíčovou publikací *Torah and Canon* (Tóra a kánon, 1972) upozornil na kontradikčnost, která propůjčila kanonické literatuře velkou adaptabilitu. Už proto se soustředil na otázku, jak se prorocké texty užívaly. Žák Brevarda Springse Childse, patrně nejznámějšího zastávce kanonického criticismu, Gerald T. Sheppard z Toronta své východisko rozšiřuje o antropologická, sociologická a politická hlediska – v návaznosti na Ioana M. Lewise a Roberta R. Wilsona. Trvá na tom, že Bible dosvědčuje měnlivé prorocké fenomény s regionální a socio-historickou růzností prorockých rolí a posuzováním legitimacy ze strany auditoria. Proto prý ani nelze ze Starého zákona získat jeden hermeneutický princip. Ezdrášova promulgace Tóry ve 4. století př.n.l. představuje podle Shepparda klíčovou událost uzavírající klasickou izraelskou profétii, a tím dějiny profétie ukotvuje. Rámcově lze ke „kanonicko-kritickému“ přístupu k textu říci, že měřítkem je mu konečná forma (*final form*) biblického textu. Požaduje holismus, který ovšem nevylučuje dílčí špičkové práce, například židovského biblisty Moscheho Greenberga.⁶¹

59 Srov. Thomas W. Overholt, *Channels of Prophecy: The Social Dynamics of Prophetic Activity*, Minneapolis: Fortress Press 1989; id., *Prophecy In Cross-Cultural Perspective: A Sourcebook for Biblical Researchers*, (Society of Biblical Literature, Sources for Biblical Study 17), Atlanta: Scholars Press 1986.

60 Viz např. Patrick D. Miller, Jr., „Kanon in der gegenwärtigen amerikanischen Diskussion“, in: Ingo Baldermann et al. (eds.), *Zum Problem des biblischen Kanon*, (Jahrbuch für Biblische Theologie 3), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag 1988, 217-239.

Závěrečné poznámky

Pokusili jsme se vyznačit směřování moderní kritické profétologie a všimnout si směrodatných osobností. Nemohli jsme již obsáhnout spoustu detailní analytické práce, která hlavní trendy dotváří. Za pozitivní znaky současné profétologie lze považovat jak pokračování v tradici historicko-kritického bádání, které je stabilním polem diskuse, tak redakčně-kritický zájem, pokud umožňuje komplexnější a celostnější pohled na literární dějiny, a konečně posilování mezinárodního a interdisciplinárního rozhovoru. Vyhraněné metodiky dnes ovšem nemají na různých ustláno. Počáteční tázání na prorockou osobnost je pochopitelné jak z tehdejšího nároku historičnosti, tak z touhy vydat se za „velkou neznámou“ a rekonstruovat dějiny od nejzazšího dosažitelného okamžiku. Novější pokusy o celostný přístup k prorocké literatuře jsou zase pochopitelné z tázání na pevnější východiska. Jednostranností není ovšem ani dnešní doba prosta. Týká se to zejména paušálních obvinění historicko-kritické exegeze, že „atomizuje“ biblický text. Jeho vnitřní diferencovanost, spletnost a rozporuplnost jsou však výzvou k nanejvýš subtilnímu rozlišování.

Roste metodická podezřívavost vůči pramenům, panuje zdrženlivost vůči historickým rekonstrukcím; rozhodně se nelze vracet k identifikaci proroka jako autora prorocké knihy. Tím spíše váha leží na studiu textů. Zjištění, že prorocké knihy jsou vystavěny podle svého zvláštního klíče, brání podsouvat jim nevládní způsoby čtení a rozlišování literárních fází umožňuje diferencovat tam, kde scházejí explicitní formální signály.

Přitom se nadále středoevropské bádání výrazně odlišuje od anglosaského, které se pohybuje ve větším zeměpisném rozpětí. Na charakteristickou slabinu americké biblistiky upozorňuje profesor biblických věd v Oslu, Hans M. Barstad, který říká, že více teoretizuje, než aby se zaměřovala na studium textů.⁶²

Vedle toho odkazy za vymezený obzor nás mohou alespoň upozornit, že profétologie si klade za úkol analýzu a reflexi elementu, který se stal součástí „západních“ náboženských, resp. kulturních dějin. Je tak snad zřejmé, že fenomén profétie se svým místem v dějinách náboženství, a zejména pak dějiny prorocké literatury, mají sice diskutovaný, nicméně neoddiskutovatelný teologický i religionistický význam. Rozlišení obou přístupů se jeví jako žádoucí. I když historická kritika přinesla jistou dis-

61 Mosche Greenberg, *Ezekiel: A New Translation with Introduction and Commentary I-II*, (The Anchor Bible), Anchor City: Doubleday 1983, 1997.

62 Hans M. Barstad, „No Prophets?: Recent Developments in Biblical Prophetic Research and Ancient Near Eastern Prophecy“, *Journal for the Study of the Old Testament* 57, 1993, 39-60: 46.

kontinuitu v recepci tradičního obrazu proroka, bylo by nespravedlivé ukazovat záda celé trojici velkých náboženských systémů.

Pokud se profétologie soustředila na *hebrejskou* profétii, nelze jí to vyčítat, protože jiná profétie nepředstavuje tak rozsáhlé a rozpracované badatelské pole. Beztak se ve druhé polovině 20. století zájem rozšířil i na moderní dobu, byť fragmentárně či specializovaně.

Trvá požadavek konfrontace diachronního studia prorocké literatury a jemu odpovídajícího tázání na dějinný fenomén profétie. V rukou badatelů může dějinná profétie být jen rekonstrukcí a stejně tak význam prorocké literatury může být jen rekonstruován. Jedno ani druhé nemá absolutně pevnou oporu, nýbrž více či méně spolehlivé ukazatele, a otázka korespondence mezi obojím ukazuje profétologii jako otevřené badatelské pole. Nanejvýš otevřená je pak otázka religionistického a teologického dohovoru a s tím související neteologické reflexe prorocké literatury.

SUMMARY

Prophets Studies: Modern Critical Research of the Hebrew Prophecy

Contemporary critical prophets studies are obliged for their development to the whole history of biblical interpretation and its confrontation with a modern thinking, mainly at German universities where the Old Testament managed its peculiarity in confrontation with other theological disciplines. This had prepared a background for questioning prophecy as a specific religious phenomenon (speakers, not writers!), connected especially with H. Ewald, J. Wellhausen and B. Duhm. Due to their benefit, method developed, among others, by H. Gunkel was formed in the first half of the 20th century. Stabilization that followed is related with G. von Rad. Further consequences in the last third of the 20th century brought new development. Both international and interdisciplinary discussions became more intensive, with much more expressive voice of American scholars. In the prophets studies themselves, object of interest spread also to other than biblical analogies. There is apparently stronger dependence on a study of literature and its creation as a whole. This has been sometimes classified as a reversal from a prophetic word to a prophetic book. Despite a benefit connected with the reversal, at the same time it means also an unambiguity displayed by a separation of the disputable connection between historical and literary questioning. Nevertheless, the prophecy studies as a case of studying Hebrew literature and religion provide an opportunity for theology and the study of religions to seek their own ways and specific face as well as to be beneficial each other.

Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta
Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
České mládeže 8
400 96 Ústí nad Labem

JIRÍ HOBLÍK

e-mail: jirhob@seznam.cz